

Л.Рева

ВИДАННЯ ШВАЙПОЛЬТА ФІОЛЯ У ФОНДАХ ВІДДІЛУ СТАРОДРУКІВ ТА РІДКІСНИХ ВИДАНЬ ЦНБ

Початок слов'янського книгодрукування припадає на кінець XV ст., що хронологічно збігається з першими кроками польського Відродження.

У першій половині XV ст. Краків - один з найбільших центрів польської культури. Ще 1364 р. тут засновано університет, де відразу ж починають формуватися книжкові зібрання, що пізніше стануть основними фондами славетної Ягеллонської бібліотеки. Викладачі й вихованці Краківського університету, серед яких було чимало українців та білорусів, відіграли велику роль у становленні книжкової культури в Польщі, що теж було однією з передумов виникнення книгодрукування.

На терені Польщі жило багато православних українців. Немало їх єдиновірців було й серед поляків. Сам король Казимір, що мав православну дружину, був прихильником цієї віри. За свідченням польського вченого й бібліографа К.Естрейхера, на Краківщині з X по XVI ст. загальноживаним побутовим письмом була кирилиця.

Щоб забезпечити богослужбовими книгами православні церкви, які притісняло католицьке духовенство, краківський міщанин Швайпольт Фіоль (нар. близько 1460 р.) заснував слов'янську друкарню і видрукував перші слов'янські кириличні книги.

Існує кілька версій щодо походження Ш.Фіоля. Так, І.Огієнко¹ та Я.Пташник² вважають його німцем. Такої ж думки і російський книгознавець Є.Немировський³. А от дослідники О.Губко та П.Юр'єв гадають, що Швайпольт Фіоль - це Святополк Фіол з українського племені лемків з

вірою східного сповідання⁴. Фіоль захоплювався механікою, винахідництвом, займався гаптуванням. Але найбільше він відомий як слов'янський першодрукар. Швайпольту Фіолю належить видрукування церковних (богослужбових) книг греко-східного сповідання: «Осьмогласника» («Октоїха»), «Тріоді пісної», «Тріоді цвітної», «Часослова» і, можливо, ще й «Псалтиря». Про «Псалтирь с возсѣдованіем» серед видань Ш.Фіоля згадує нижньгородський архієпископ Питирим у своїй праці «Пращица противу вопросов раскольнических» (1721). Проте жодного примірника цього видання ще не знайдено.⁵

Архімандрит Києво-Печерської Лаври Захарія Копистенський у своїй полемічній рукописній праці «Палинодия, или Книга обороны католической святой апостольской Восточной церкви...» (1622) зазначає, що книги Швайпольта Фіоля були поширені в Україні. Це одна з перших згадок про книги кириличного друку.

Вперше згадує Ш.Фіоля у виданій 1795 р. друкарським способом книзі В.Ф.Дурих⁶.

Історіографію слов'янських кириличних першодруків ретельно вивчав польський історик Е.С.Бандтке⁶. В документальній праці «Історія краківських друкарень від початку книгодрукування в цьому місті до нашого часу» (1815) він подав ряд важливих свідчень про Ш.Фіоля. Ця книга стала початком нового етапу в історіографії слов'янського книгодрукування, оскільки історик уперше звертається до ще невідомих архівних джерел. У 1826 р. Е.Бандтке видає працю в трьох томах «Історія друкарень у королівстві Польському та Великому Князівстві Литовському, а також зарубіжних друкарень, в яких виходили польські

ИЦА ПЛІВЪ АДНЪ ЖН

тіей жнзнь прѣныла мѣреніе м даріне гупескыа.
съписано софроніе патріархоі ерѣмееваго. блжнѣи-

Танн ж црѣж а доброе храни ти . а дѣла в ж іа
проповѣдати , преславное . та корете аггль
къ злоу . пославнѣмь его прозрѣмнѣмь
плещю очню . еже не храни ти анны црѣви .
пагоубное нѣлазньно . а еже мѣчатн дѣ
ла в ж іа . прѣславнѣмь бѣдоу дшннано
снть . тѣмже нѣзъбожс мѣчатн дѣла в ж іа .
вѣсподнн а мѣдоу крѣба ѡного прнѣмша гота
лалть . нсѣ прѣвша гова зема . повѣсть
стѣла зъ слышахъ , ннн каже мѣог боутан
ти . нданнкто же мнн не вѣроуетъ ѡвасъ . слы
шавъ писаніа сіа . днвасѣ ѡ велицѣмь нпрѣ
славнѣмь чюдесн . еже бытъ въ родѣ нашѣ .
подобаетъ мнн а чѣти вещь прѣчюднж . бѣитъ
старецъ вѣдннѣмь ѡпалестннскыи мапасты
рѣхъ . жнтнѣмь н слово мѣоукрашнн . ѡса
мнхъ пеленъ въ зраста . чрѣнечѣтвомь , нѣ ѡбы
чѣмь н вѣрѣмь . зоснма бѣннма мѣоу . вѣсѣ
оубѣ ѡбразы пощеніа , н дѣла творѣше . н вѣсѣ
прѣданіа хранише . ннн колнже ѡученіа стѣ
словесъ ѡслабѣ . н жвѣста н вѣзла в ж іа
ннн ж вѣ коуша ж . аще достонѣтн пнщѣ мареци
ѡ ж вѣ коушааше . н дѣло нѣше еже пѣти
вѣсѣгда . ѡсамаго бо млада нѣства

книги», де теж чимало уваги приділяє друкарні Ш.Фіоля. Публікували архівні документи, що стосувалися життєвого шляху першого слов'янського друкаря, А.Грабовський, М.Вишневський, Б.Уланівський та інші польські вчені.

Близько 50 документів про життя та діяльність Ш.Фіоля розшукав і систематизував Ян Пташник.

Спадщину слов'янського першодрукування вивчали російські дослідники К.Калайдович, П.Строев, В.Ундольський, І.Сахаров, І.Каратаєв, В.Сопіков, Є.Немировський тощо.

Видання Ш.Фіоля в контексті вивчення слов'янських першодруків досліджували Я.Головацький, І.Франко, С.Голубєв, І.Свенцицький, С.Сірополко, П.Попов, С.Петров, Я.Ісаєвич, Я.Запаско та інші українські вчені.

Особа Ш.Фіоля і досі привертає увагу дослідників. Відомо, що діяльність першодрукаря належно не розвинулася через переслідування католицьким духовенством. Інквізиційний суд так настрахав Фіоля, що він назавше полишив друкарство. Краківська інквізиція поруйнувала його друкарню, знищивши весь запас його видань.

Виявлення та введення до наукового обігу видань Ш.Фіоля, що зберігаються в бібліотеках України, має суттєве наукове та культурологічне значення, особливо тому, що деякі питання, пов'язані з діяльністю Ш.Фіоля, дискусійні. Так, учені висловлюють сумнів щодо видрукування Фіолем «Тріоді пісної» та «Тріоді цвітної», бо обидві книги не мають вихідних даних, тоді як «Часослов» і «Осьмогласник» їх мають - 1491 рік видання та ім'я друкаря. Згодом було доведено, що обидві «Тріоді» вийшли з друкарні Фіоля, бо написом літер, надрядковими знаками тощо вони цілком схожі з «Часословом». Додамо до цього, що «Тріодь пісна» та «Тріодь цвітна» видруковані тим же шрифтом, що й «Часослов», і мають ті ж елементи художнього оздоблення - заставки й деякі ініціали. Зовсім недавно знайдено примірник «Тріоді цвітної» з листом, який відсутній у 20 інших збережених примірниках. На листі виконана гравюра з зображенням розп'яття, віддрукована з тієї ж дошки, що й в «Октоиху» (1491). Нижче відтиснуто зображення стрічки з написом «Шбеипольт Фиоль»⁷.

Остаточного не з'ясовано також хронологічна послідовність виходу слов'янських кирилических видань Ш.Фіоля. В усіх каталогах стародруків першим ставиться «Октоїх» («Осьмогласник»), за ним іде «Часослов», на яких проставлено дати їх виходу та ім'я друкаря. Після цих книг упорядники реєстрів вказували недатовані видання - «Тріодь пісну» і «Тріодь цвітну». І все ж варто погодитися з відомим українським ученим П.М.Поповим⁸, який стверджував, що обидві «Тріоді» видруковані раніше, ніж «Осьмогласник» і «Часослов» (друк останніх більш досконалий). Таке припущення висловлював і відомий український книгознавець та педагог С.Сірополко⁹.

Видання Фіоля призначалися переважно для українців, на що вказують, по-перше, чимало ознак живої української мови¹⁰, по-друге, у доданих до «Часослова» святцях є згадка про святих, особливо популярних тільки в Україні: Феодосія Печерського, Володимира Великого, Бориса й Гліба та ін.

Про масове призначення кирилических видань Ш.Фіоля для православної церкви, зокрема української, свідчить вміщення в «Часослові» 1491 р. (притому двічі - в службі «Шестого часа» і в «Павечерницѣ») т. зв. «Символа вѣры» (початок: «Вѣрую во единого Бога» та ін.) у такому варіанті, який тоді (і тепер також) у католиків вважався єретичним, не прийнятним¹¹.

Видання Ш.Фіоля є бібліографічною рідкістю. Серед відомих 92 примірників 52 знаходиться в Росії та Білорусі, в Україні - 12 («Часослов» - один у Києві (ЦНБ), два у Львові, один в Одесі; «Тріодь пісна» - один у Києві (ЦНБ), три у Львові; «Тріодь цвітна» - чотири у Львові.)

У фондах ЦНБ представлено лише дві книги кирилического друку, видані Ш.Фіолем: «Тріодь пісну» та «Часослов». Кожна з них - безцінний раритет української культури. Ці примірники були включені в каталоги Б.І.Зданевича та С.Й.Петрова, але їхній опис не зовсім відповідає сучасному стану книжок.

«Тріодь пісна» - це книга церковних пісень і молитов - трипісенних канонів старослов'янською мовою, розрахованих на кожен тиждень богослужбового кола протягом року. Нині вона використовується як навчальний посібник для

вихованців духовних академій і семінарій.

Порівнявши примірник, що зберігається в Бібліотеці, з бібліографічними записами Б.Зданевича, здійсненими на основі каталогів Я.Головацького, І.Каратаєва та В.Ундольського, переконуємося, що даний примірник - це фрагмент книги, де є лише 52 аркуші¹², в яких повністю подано 4 зошити по 10 аркушів. Нумерація фрагмента - рукописна, пізня. Записи від руки та печатки свідчать, що книга надійшла до ЦНБ в 1937 р. з Всеукраїнського музейного (Лаврського) містечка, а до цього належала бібліотеці Київської духовної академії. Перші п'ять аркушів кожного зошита - з кириличною нумерацією внизу в правому кутку, наступні п'ять - без неї. Уціліла частина книги починається з двох нумерованих аркушів, на першому з яких в'язку видрукувано назву розділу: «Месяца Января в первый день житией жизнь преподобная матере нашей Марии египетская. . .» На форзаці книги та на окремих аркушах є рукописні написи старослов'янською та українською мовами: «Кіевской Духовной Академіи приносить в даръ Учитель Олонецкой Духовной Семинаріи Елпидифоръ Барсовъ 1866 года Авг. 30 дня». На аркушах 2, 4, 7, 9 фрагмента вздовж нижнього берега на окремих наклеєних клаптиках, якими замінили вирізані місця (очевидно, з іменем попереднього власника), скорописом XVI - поч. XVII ст.: гсдрни царцы // дарьи // алексѣвенѣ //.

Уперше цей фрагмент «Тріоді пісної» було описано 1924 р. П.М.Поповим¹³. Як свідчить напис на форзаці, книгу в 1866 р. подарував Київській духовній семінарії академік Є.Барсов, проте в опис його колекції даний примірник не було включено¹⁴. П.Попов припускає, що напис на згаданих аркушах перенесено з якоїсь іншої книги чи грамоти. Б.Зданевич дотримується іншої думки: характер виконання напису вказує, що його зроблено свідомо на місцях попереднього напису. Його належить датувати 1574-1626 рр., коли Дарія (Анна) Олексіївна Колтовська, четверта дружина Івана Грозного, була ігуменею Введенського Тихвинського монастиря Новгородської єпархії. Можливо, що саме з бібліотеки цього монастиря книга потрапила до Є.Барсова.

Оправа «Тріоді пісної» - середини XIX ст.,

картонна. І якщо в каталозі С.Й.Петрова¹⁵ не йдеться ні про які дефекти, то в даний час вона має пошкодження. Сучасний шифр книги ІА-312.

Примірник «Часослова»¹⁶, що належить ЦНБ, на жаль, неповний. Це - збірник молитов і псалмів для добового богослужбового кола. І в наші дні це настільна книга священника української православної церкви, а також навчальний посібник для духовних семінарій та академій. Оригінальні тексти майже відсутні. До складу служб входять популярні молитви, різноманітні канони, кондаки, тропарі. Більшу частину книги займають псалми. Крім текстів щоденних служб, у «Часослові» зібрано молитви, призначені для виконання в святкові й суботні дні, дні посту тощо.

Зіставляючи примірник ЦНБ з бібліографічним описом повного «Часослова» (його здійснив, користуючись каталогами попередніх дослідників, Б.І.Зданевич), бачимо, що в ньому бракує багатьох початкових аркушів. Починається книга розділом «Троична осмим гласовом», що, за описом І.Каратаєва, відповідає 32-му листу. В середині та кінці книги також відсутні кілька аркушів, однак збереглася остання сторінка з зображенням у верхній частині герба міста Кракова і вихідними даними внизу: «Докончана быс сия книга оу великомъ граде оу Кракове. при державе великого короля полскаго Казимира. и докончана быс мещанином краковскимъ Швайпольштомъ, Феооль, изнемецъ немецкого родоу, Франкъ, скончашася побожиемъ нарожением, 14 сътъ. девятьдесят и 1 лето».

Оправа книги - початку XIX ст. (1808 р.?): брунатна шкіра, тиснений сріблом орнамент по краях палітурок та на корінці. На ньому напис: Часослов краковский; нижче дрібними літерами: сей книгѣ //317 лѣт отъ // года 14/91. Там же бібліотечна наклейка: Отд. I ш. 5// №311. -I. На звороті верхньої палітурки-2. Р. №404; нижче: Изъ числа книгъ Библиотеки Кіево-Златоверхо-Михайловскаго Монастыря. 1862. Апрѣля 23 ч.

Цей примірник книги у 1899 р. експонувався на виставці, приуроченій до XI Археологічного з'їзду в Києві і ввійшов до Каталога виставки¹⁷. Згадується дане видання і в інших працях¹⁸.

Папір у виданнях Фіоля має водяні знаки. Оцінку книг з друкарського боку знаходимо в

працях П.Попова: «Видання Фіоля не без хиб: краї рядків часто нерівні, рядки іноді криві, літери часто не на місці. Шриффт чіткий, але занадто зсунутий, що значною мірою, правда, пояснюється бажанням Фіоля наслідувати т. зв. «суцільному» письму тодішніх рукописів»¹⁹. «Проте де в чому почувається і крок вперед, порівнюючи з першими досягненнями Гутенберга: початкові літери (ініціали) вже друкуються, а не вписуються»²⁰. Друк проводиться двома фарбами: чорною - текст, червоною - початкові літери й заголовки. Сучасний шифр книги ІА - 173.

Скупі бібліографічні відомості про Ш.Фіоля стверджують, що він змушений був у 1502-1503 рр. працювати у Шльонську директором копальні, а

1511 р.-в Левочі, у Північній Угорщині. Під кінець життя друкар знову повернувся до Кракова, де й помер у кінці 1525 або на початку 1526 р.

«Через те, що Фіоль був першим друкарем краківським, - підкреслює І.Огієнко, - ним занялися найперше поляки і дали добрі нариси його життя. Але, на жаль, найперший друкар кирилівських друків ще чекає поважної монографії; кидається у вічі брак фактичного матеріалу про Фіоля; матеріал цей варто шукати по архівах Кракова, Любліна, Левочі, а може знайдеться й по інших містах»²¹.

Видання Швайпольта Фіоля по праву займають почесне місце у фондах ЦНБ НАН України як шедеври слов'янського кириличного книгодруку.

¹ Огієнко І. Історія українського друкарства. Т.1. Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV - XVIII ст. - Львів, 1925. - С. 7.

² Цит. за: Сірополко С. Швайпольт Фіоль: Перший друкар слов'янських кирилівських книг. - Краків; Львів, 1943. - С. 6.

³ Немировский Е.Л. Начало славянского книгопечатания. - М., 1971. - С.176.

⁴ Губко О. До початків українського друкарства // Архіви України. - 1969. - №3. - С. 12-28; Юрьев П. Первопечатник в Кракове: Из истории первопечатных связей славяно-русских. - Варшава, 1967.

⁵ Durich F. Bibliotheca Slavica ... Vol. 1. - Vindobonae, 1795. - P. 125-126.

⁶ Bandtkie J.S. Historiya drukarn Krakowskich. - Krakow, 1815; Safarik P.J. O staroslovanskykh, gmenowite cyrillskykh tiskarnach. // Casopis Ceskego Museum. - Praga, 1842.

⁷ Немировский Е.Л. Распространение краковских изданий Швайпольта Фіоля в русском государстве в XVI-XVIII вв. // Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в: Проблемы взаимоотношений Польши, России, Украины, Белоруссии и Литвы в эпоху Возрождения. - М., 1976. - С. 188.

⁸ Попов П.М. Початок книгодрукування слов'ян (XV-XVIIIст.) // Книга і друкарство на Україні. - К., 1965. - С.14.

⁹ Сірополко С. Швайпольт Фіоль: Перший друкар слов'янських кирилівських книг. - С. 7-8.

¹⁰ Огієнко І. Історія українського друкарства ... - С.8.

¹¹ Попов П.М. Початок книгодрукування слов'ян (XV-XVIIIст.) / / Книга і друкарство на Україні. - С. 13.

¹² Зданевич Б.І. Каталог інкунабул. - К., 1974. - С. 175.

¹³ Попов П.М. Початки друкарства у слов'ян // Бібліол. вісті. - 1924. - Ч. 1-3. - С. 13-30.

¹⁴ Описание книг и рукописей, пожертвованных в Киевскую духовную академию наставником Олонецкой семинарии Елпидифором Барсовым // Труды Киевской духовной академии. - 1868. - № 6. - С. 355-376.

¹⁵ Петров С.О., Бирюк Я.Д., Золотарь Т.П. Славянские книги кирилловской печати XV-XVIII вв: Описание книг, хранящихся в Государственной публичной библиотеке УССР. - К., 1958. - С. 12-13.

¹⁶ Зданевич Б.І. Каталог інкунабул. - С. 176.

¹⁷ Каманин И.М. Краткий перечень рукописей и старопечатных книг // Каталог выставки XI Археологического съезда в Києве. - К., 1899. - С. 16.

¹⁸ Бирюк Я. Інкунабули Центральної наукової бібліотеки Академії наук Української РСР // Архіви України. - 1958 - №5 - С. 77-78.

¹⁹ Попов П. М. Початки друкарства у слов'ян // Бібліол. вісті. - 1924. - Ч.1. - 3. - С. 18.

²⁰ Попов П. Друкарство, його початок і поширення в Європі - К., 1925. - С. 62.

²¹ Огієнко І. Історія українського друкарства: - С. 9.

Екслібрис
В.Юрчишна.
Худ.В.Перевальський.